

Biografier som lakmus-papir

OVERVEJELSER OMKRING DEN SOCIALHISTORISKE BIOGRAFI

AF

SIDSEL ERIKSEN

Når man vælger et emne for sit historiske arbejde, tager man samtidig stilling til, hvad der er vigtigt for forståelsen af historien. Fremkomsten af et stort antal biografier '*a biography industry*' i de senere år kan umiddelbart ses som et udtryk for, at personen – især politikeren – igen har fået betydning i den historiske argumentation. I alt fald er det de store mænd: Korfitz Ulfelt, Aksel Larsen, Hartvig Frisch, Christian Ditlev Reventlow, Christmas Møller, de store projekter, de store intentioner og de store beslutninger, der drages frem.¹ Og det gør professor Niels Thomsen, når han opstiller 'relevanskriterier' for en blåstempling af biografien: Biografien skal finde og belyse træk i en personlig udvikling, som kan have indflydelse på forståelsen af enkeltpersoners indsats og adfærd i historien. Den skal give 'vigtig, sand og ny indsigt i en væsentlig rolle og indsats'.² I biografien er personen og personens handlinger altså centrale. Derfor bliver studiet af den politiske person af særlig betydning. Og som modstilling sætter Thomsen den kollektive og anonyme hob, som kun kommer frem for dagens lys som en opinion.

¹ Af forskellige grunde har jeg følt mig nødsaget til at redegøre for, hvorfor jeg har valgt i min bog *Søster Silfverbergs sørges* at biografere ikke bare en kvinde, men også et totalt ukendt individ. Det var således en stor overraskelse for mig, at Institut for historie i 1994 afholdt et seminar om 'den politiske biografi' ud fra en opfattelse af, at biografien kun var relevant for så vidt den bidrog til at forklare en politisk persons rolle og indsats. Et vigtigt kriterium for medvirken i arrangementet var, at man var mand og over de fyrré – helst halvtreds, og at ens biografi handlede om en jævnaldrende politikermand: Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen – en politisk biografi*, Vindrose 1993; Niels Finn Christiansen: *Hartvig Frisch. Mennesket og politikeren. En biografi*, Christian Ejlers' Forlag København 1993; Claus Bjørn: *Den gode sag En biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow*, Gyldendal Viborg 1992; Steffen Heiberg: *Enhjørningen. Korfitz Ulfelt*, Gyldendal 1993; Wilhelm Christmas-Møller: *Christmas: Christmas Møller og Det konservative Folkeparti*, Bd. I-II, Kbh. 1993.

² Se Niels Thomsen: Historien om Frk. Zahle – Er det historie?, i: *Historisk Tidsskrift* 1992, ss. 353ff.

Lignende synspunkter på historiefagets udvikling fremfører professor Carl-Axel Gemzell i en anmeldelse af Christmas Møller-biografien i *Historisk Tidsskrift*. Gemzell mener, at der er sket en 'omfattende interesseforskytning från bl.a. det kollektiva till det individuella, från determinismen till frihet och voluntarism, från det statiska til det dynamiska, från kvantitativa till kvalitativa tillämpningar, från det sociala till det institutionella samt inom historieforskningen från arbetarklassen till borgerskapet och eliten samt från socialhistorien (eller i varje fall vissa delar av den) tillbaka till den politiska historien och narrationen'.³ *Tillbaka* – ikke frem. Er den nye interesse for biografien et skridt tilbage? Det mener Gemzell næppe.

Intet tyder på, at det er interessen for politik, der har fremmet væksten i biografiudbuddet. De ikke-politiske biografier udgør nemlig en mindst lige så stor del af udbuddet. Det interessante er, at den anden side af biografibølgen udgøres af kvindebiografier: Nathalie Zahle, Lene Silfverberg, Margrethe Vullum, ... m.fl.⁴

Vi har tilsyneladende to genrer, der kæmper om deres eksistensberettigelse: den politiske (mande)biografi og den apolitiske (kvinde) biografi. Opfatter vi kvindebiografierne som biografier *with politics left out*, er det nærliggende i kvindebiografierne at finde et socialhistorisk paradigme. Mandebiografien skulle omvendt i en dansk kontekst være *with privacy left out*. Jeg skal ikke kommentere nærmere, at biografiernes forfattere er fortrinsvis henholdsvis kvinder og mænd. Men det skal være et udgangspunkt, at det næppe er på grund af det politiske, at mandebiografierne (bør) skrives og læses, og omvendt at kvindebiografierne kan mere om den historiske forandring, end det snævre private perspektiv lover i første omgang.

Det, der tilsyneladende har vakt anstød i etablerede historikerkredse, er vel – berettiget eller uberettiget – at visse biografier stilistisk konkurrerer med skønlitteraturen på bogmarkedet. Forlæggerne på de kom-

³ Anmeldelse af Wilhelm Christmas-Møller: Christmas: Christmas Møller og Det konservative Folkeparti. Bd. I-II, Kbh. 1993 ved Carl-Axel Gemzell, i: *Historisk Tidsskrift* hft. 1. 1994, s. 172ff.

⁴ En del kvinder er biograferede i *Clios døtre gennem hundrede år. I anledning af historikeren Anna Hudes disputats 1893*, Museum Tusulanums Forlag 1994; Birgitte Possing: *Viljens Styrke Nathalie Zahle En biografi*, Gyldendal 1992; Erik Manniche: *Damen der skød på doktoren*, G.E.C Gads Forlag, København 1993; Hanne Engberg: *En frigørelseshistorie*, Gyldendal, Haslev 1994; Peter Wivel: *Snedronningen. En bog om Selma Lagerlöfs kærlighed*, G.E.C Gads Forlag, København 1989; Bodil Wamberg: *Letsindighedens pris. Agnes Henningsen*, G.E.C Gads Forlag København 1990; Jens Andersen: *Thit – den sidste valkyrie*, G.E.C Gads Forlag, København 1990; Tinne Vammen igangværende arbejde om Johanne Meyer; Sidsel Eriksen: *Søster Silfverbergs sorg. Historien om hvordan en søndagsskolelærerinde blev afholdsagitor og feminist*, Spektrum 1993.

mercielle forlag ønsker mere historien i narrativ forstand end historie i sin traditionelle tungere indpakning. De vil gerne have personen og identifikationen til at træde tydeligt frem. Men visse biografiskrivere har også selv fremprovokeret kritikken. Det fremgik bl.a. i *Weekendavisen* i den såkaldte 'historiker-fejde', hvor en gruppe 'yngre' historikere sammenknyttede forholdet mellem formidlingsevne og relevans og mente, at historikerne burde lære af de skønlitterære forfattere. Diskussionen gik dog mere på skrivestil end på de emner og problemstillinger, forf. tog op.⁵ Diskussionen førte automatisk til det kritikpunkt, at biografien som 'litterært' værk pr. definition stiller ringere krav til dokumentation og argumentation, end almindelig historie. Og en sådan impressionistisk historie duer ikke. Det er der i reglen heller ikke tale om.

Grunden til at biografien bliver læst – og skrevet – må være den enkle, at biografien kan noget, som den almindelige historiske fremstilling ikke kan. Når historien igennem biografien anskues *nedefra og indefra*, fra individets perspektiv og fra mennesket selv, dér hvor det føler, tænker, tolker og handler og ikke længere er anonymt, fremtræder en anden dimension af ikke bare den fortidige virkelighed og af mennesket selv, men også af den enkeltes mulighed/eller ikke mulighed for at bidrage til udformningen af tilværelsen. Biografien når emner og områder, som ligger uden for den almindelige historiske fremstillings virkelighed.

Det intime samspil mellem mennesker kan ikke forstås uden den psykologiske indsigt og det samspil med den biograferede, som biografigenren åbner mulighed for. Biografibølgen er mao. et udtryk for, at vi søger viden og forståelse for vilkår for menneskeliv og for menneskelig handling på andre planer.

Biografiens fremgang i almindelighed skal således ikke opfattes som blot et udtryk for en legitim – og efter Niels Thomsens mening ret videnskabelig – nysgerrighed hos almindelige mennesker om at vide noget – helst privat – om dette eller hint menneske. Nysgerrigheden vidner om, at vi anser biografiens forskellige ingredienser for betydningsbærende i bredere forstand – i forståelsen af den fortidige udvikling og virkelighed.

Historien ser ikke længere ud, som den gjorde engang. Politikerer styrer ikke længere verden. Vi *har* været omkring den materialistiske historie, strukturhistorien, begrebshistorien, antropologien og dér set, hvordan mennesket og udviklingen er bestemt af lange sejge strukturelle bevægelser uden for menneskets rækkevidde. Vi ved, at vi ikke selv er herre

⁵ Generations-opgør, i: *Weekendavisen* 25. september – 1. oktober 1992.

over den verden, vi lever i. Den er bestemt af grænser, som den enkelte ikke nødvendigvis kan overskride.

Men omdrejningspunktet i det historiske spændingsfelt er individet. For historien ikke blot erkendes og føles af individet, men effektueres også gennem individet. Belysningen af dette spændingsfelt må derfor være biografens område.

Det skal således her være en påstand, at strukturhistorien først har afskaffet biografien som levnedsskildring i dens traditionelle (politiske) form, siden ikke blot født et nyt behov for den, men måske også – og det er pointen – stillet nye krav til den, fordi genren beskæftiger sig med områder og perspektiver, som den almindelige historiske fremstilling ikke kan nå – eller ikke interesserer sig for.

Biografien ikke blot beskæftiger sig med mennesket i samfundet i almindelighed, men også med hvordan *mennesket på en gang skabes af og skaber den struktur hun lever i*, og hvordan *det enkelte menneske både reflekterer de strukturer, der omgiver hende, og selv reflekteres i dem*. Biografien drejer sig således om at forstå samfundet og det samfundsskabte menneske.⁶

Biografien og de omgivende strukturer

Den franske historiker Fernand Braudel er blevet citeret for at opfatte begivenhedens forhold til den sociale virkelighed, som kemikeren anvender et stykke lakmuspapir. Papiret i sig selv er ikke interessant, men den måde papiret reagerer på, fortæller en hel del om karakteren af den omgivende væske.⁷ Begivenheden er for Braudel kun et middel til at

⁶ *Aktør-strukturalisme* har historikerne Arne Jarrick og Johan Söderberg kaldt den synsvinkel, at det ikke er *enten* mennesket, der skaber samfund *eller* samfundet der skaber mennesket, men et *både- og*. Se Arne Jarrick och Johan Söderberg: *Aktørstrukturalismen: ett nytt hugge på humanvetenskapens gordiska knut*, i: *Historisk tidskrift (Su)*, 1.1991, s. 59ff. Problemet er i en dansk sammenhæng frem for alt påpeget af historikeren Grethe Jensen. Det, Grethe Jensen kalder dobbeltbiografien, er en mulig genvej til en »en dialektisk-materialistisk forståelse af forholdet mellem menneske og samfund: en procesorienteret opfattelse af individets udvikling med en historieopfattelse, der undersøger, hvilken rolle individet spiller i historien.« Jeg er dog betænkelig ved hendes brug af begrebsparrret »dialektisk-materialistisk«, som optræder en del gange i teksten. Grethe Jensen: *Biografi og arbejderbevægelse*, i: *Fremad – ad nye veje. Bidrag til diskussionen om arbejderhistorien i 1990'erne, SFAH (Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens historie)*, 1990, s. 171-185, her citeret fra s. 174-175.

⁷ 'The event can therefore be studied (as Braudel suggested) as a kind of litmuspaper which reveals the structures of the cultures.' Udtalelsen er citeret efter Peter Burke: *History of Events*, i: Peter Burke (ed.): *New Perspectives on Historical Writings*, Polity Press (1991) 1992, s. 245. Jeg har ikke kunnet verificere citatet i Braudels skriftlige produktion; Niels Steensgaard har bl.a. vist, hvordan en enkelt begivenhed kan belyse hele strukturer eksemplificeret i begivenhederne omkring udskrivelsen af folketingsvalget i 1973, i: Niels

afdække den strukturelle virkelighed, der omgiver begivenheden, frem for alt det, han kalder 'dagliglivets strukturer' og forholdet mellem 'det mulige og det umulige'.⁸ Gennem begivenheden kan man belyse grænserne for, hvad der kunne lade sig gøre, og hvad der ikke kunne lade sig gøre for mennesker til forskellig tid.

Braudel interesserer sig mest for afdækningen af de materielle grænser for eller rammer om menneskers liv, som bl.a. geografiske rammer, biologiske realiteter og grænser for produktiviteten, men han er åben overfor, at den måde man tænker og tolker på, også virker som rammer, *cadres mentaux*, som sætter grænser for den enkeltes udfoldelse.⁹ Vi må med andre ord også tale om mentale, kulturelle og psykiske strukturer, som nogle for individet begrænsende realiteter.

Biografien som levnedsskildring fremstår som en række af mere eller mindre betydningsfulde begivenheder, hvor individet fremtræder som det kontinuerlige element. 'Lakmus-papiret' udgøres således ikke af en enkelt begivenhed, men af hele serier af begivenheder. Gennem studiet af det enkelte individs konkrete samspil med omgivelserne, kan vi altså 'opdage' og afstikke grænserne for individets handlemuligheder. Og sådanne grænser varierer i de forskellige subkulturelle miljøer. At netop rækken af de begivenheder, der optræder i biografien, er specielt interessante til at belyse mentale, psykologiske eller kulturelle begrænsninger for vores udfoldelse, skyldes, at biografien giver os adgang til 'indre rum', som man ikke når ved et ovenfra og udefra perspektiv.

Kan man mon ikke netop med biografien nå tættere ind til det Peter N. Stearns kalder for *emotionology*, som er

'the attitudes or standards that a society, or a definable group within a society, maintains toward basic emotions and their appropriate expressions; ways that institutions reflect and encourage these attitudes in human conduct, e.g., courtship practices as expressing the valuation of affect in marriage, or personnel workshops as reflecting the valuation of anger in job relationships'¹⁰

Steensgaard: Universalhistorie, samfundshistorie og historisk strukturalisme, i: *Historisk Tidsskrift* 1980, s. 90.

⁸ Fernand Braudel: *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XVe-XVIIIe siècle, tome 1, Les structure du Quotidien: Le possible et l'impossible*, Librairie Armand Colin, Paris 1979.

⁹ 'Songez à la difficulté de briser certains cadres géographiques, certaines réalités biologiques, certaines limites de la productivité, voire telles ou telles contraintes spirituelles: les cadres mentaux aussi sont prisons de longue durée.' Fernand Braudel: *Histoire et sciences sociales. La longue durée*. [*Annales E.S.C.*, no 4, 1958], i: *Écrit sur l'histoire*, Flammarion 1969, s. 51.

¹⁰ Peter N. Stearns (with) Carol Z. Stearns: *Emotionology: Clarifying the History and Emotions and Emotional Standards*, i: *The American Historical Review* vol 90, nr. 4. 1985, s. 813-836.

eller for den sags skyld andre lignende emner, som berører en persons indre liv?

I Kr. Hvidts biografi over Edvard Brandes får vi eksempelvis et indblik i, hvilke relationer, omgangsformer, vaner, moralkodex etc., der er typiske i det jødiske miljø, gennem de dagligdags begivenheder og beslutninger Edvard Brandes er involveret i. Vi får med andre ord afgrænset Edvard Brandes 'rum' som en stabil social og mental struktur.¹¹ En biografis relevans beror dog ikke på, hvorvidt biografiskriveren har valgt en 'kendis' som sit forskningsobjekt. Det gør i reglen blot kildesituationen og dermed også skriveprocessen enklere.

Et af socialhistoriens problemer har været, at det er vanskeligt at nå tæt ind på de store anonyme miljøer. Jo mere anonymt et miljø er, jo vanskeligere er kildesituationen pr. definition. De mennesker, man kan skrive om, er i reglen ikke repræsentative. Og dem, der er repræsentative, kan man ikke skrive om. De forbliver anonyme og fremkommer højst i det, Niels Thomsen kalder et 'opinionsstudie' blandt de mennesker, 'som ikke har betydet noget særligt, men repræsenterer større grupper, som har gjort det'.¹² Men ved at fokusere på opinionen eller på det, som er det fælles resultat af de anonymes liv, mister vi muligheden for at bedømme karakteren af og grænserne for den sociale struktur, de agerede i, og frem for alt får vi ikke noget indblik i det anonyme individs 'rum' og handlemuligheder.

Problemet med forståelsen af de mere anonyme strukturer blev aktuel i mit eget arbejde med det 19. århundredes sociale bevægelser. Det var eksempelvis let nok at beskrive afholdsbevægelsens virke, ideologi og politiske indflydelse som en af tidens indflydelsesrige organisationsdannelser. Men bevægelserne virkede jo netop ikke blot gennem politiken, og afholdsfolkene var ikke 'en opinion' i Niels Thomsen'sk forstand, eller for den sags skyld blot en kollektiv hob af ureflekterede mennesker som handlede 'en bloc' anført af en leder eller nogle velformulerede ideologer, som man så kunne referere.

Det turde være oplagt at henvise til E. P. Thompsons arbejde om '*the Making of the English Working Class*', hvor han påviser, at der ikke sker forandring, uden at *menneskets bevidsthed* forandres. Mennesket er ikke et objekt, der bare bliver en passiv bærer af strukturer, men også et sub-

¹¹ Kristian Hvidt: *Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte*, Gyldendal 1987.

¹² Niels Thomsen: *op.cit.*, s. 354f.

jekt.¹³ Vi må vide, hvordan det enkelte menneske tænker og responderer på udviklingen. Vi må se, hvordan ubevidst reception af indtryk bliver til bevidst refleksion, hvordan bevidstheden ændres i forhold til det omgivende miljø, for at kunne forstå, hvorfor forandring sker.

Det var ganske enkelt svært at finde en indgang til en mere nuanceret opfattelse af, hvorfor disse mennesker agerede, som de gjorde, hvad det var for problemer, der helt konkret optog dem. Det var vanskeligt at nå til en forståelse af, hvorfor eksempelvis så store grupper mennesker i afholdsbevægelsen og i de religiøse bevægelser begyndte at opfatte afholdenhed og renhed som den livsstrategi, der fungerede for dem. Løsningen måtte findes i forståelsen af bevægelsesmenneskenes individuelle rationalitet. Der manglede en indsigt i det af E. P. Thompson helt parallelt stillede spørgsmål, om hvorfor de engelske arbejdere så lang tid fandt sig i deres katastrofale forhold mod enhver – nutidig – logik. Hvorfor de med andre ord ikke valgte en anden strategi.¹⁴

Afholdsfolkene var en meget uhomogen gruppe mennesker, hvis fælles handlinger nok gav et samlet udtryk, men resultatet af den fælles indsats var en sum af et vidt spektrum af højst forskellige individuelle udviklinger, hvor ingen vel egentlig var repræsentative for gruppen. Selv det 'anonyme' menneske var ikke nødvendigvis repræsentativt.

Jeg kom i det dilemma, at der var meget i de menige medlemmers følelser, forventninger, problemer, selvopfattelser, ambitioner, virke og tankeverden, som jeg ganske enkelt ikke kunne fremstille udefra uden et nærmere og mere forpligtende forhold til bevægelsens persongalleri. En opgivelse af individets perspektiv ville derfor afskære mig fra den dimension, som jeg ville undersøge.

Med 'lakmus-metoden' skulle det være muligt at sætte sig ud over Niels Thomsens repræsentativitetsproblem og bevæge sig ind i og skildre en social og mental struktur og dens grænser med et hvilket som helst individ som udgangspunkt. Dog med den begrænsning, at individet er i kontakt med eller på forskellig vis forholder sig til de forhold, man vil beskrive. Selv i Edvard Brandes-biografien mærker vi grænserne for livsudfoldelsen for *bipersoner* i miljøet, som ellers forekommer anonyme.¹⁵

¹³ E.P. Thompson: *History from Below*, *The Times Literary Supplement*, 7, April 1966, pp.279-80; I diskussionen om hvad individets biografi kan bruges til, har jeg været stærkt inspireret af Peter Aronsson, Maria Ågren, Kenneth Johansson, Gunnar Silow, Bengt Schüllerqvist: *Vem skapar Historia? i: Scandia* 1988:2.

¹⁴ E. P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, (1963) 1979.

¹⁵ Kristian Hvidt: *Edvard Brandes, Portræt af en radikal blæksprutte*, 1987.

Resultatet blev biografien om Lene Silfverberg – så vidt muligt – skrevet efter lakmus-princippet – og som jeg, fordi jeg kender den bedst, også vil tillade mig at eksemplificere ud fra.¹⁶ Lene Silfverbergs liv og virke ville efter Thomsens relevanskriterier være helt irrelevant at beskæftige sig med, ikke alene målt efter det konkrete hun skabte: Københavnske Kvinders Kaffevoerne, der fra 1907 organiserede Kaffevoerne over det halve København, og hendes manglende succes med at organisere kvinderne i afholdsbevægelsen. Dertil var hun heller ikke en almindelig afholdskvinde, og hun er nærmest overhovedet ikke repræsentativ for de danske afholdskvinder. Men hendes kontakt med forskellige dele og vinkler af afholdsbevægelsen åbnede en indgang til bevægelsen ud fra den virkelighed og de situationer, som hun lod sig konfrontere med. Hendes kontaktflade var netop så stor, at det var muligt bredt at skildre bevægelsens 'praksis' ud i dens forskellige hjørner. Mon ikke hendes virke netop derfor kan sige en del om det *almindelige* i afholdsbevægelsen?

Der er åbenlyse kildekritiske problemer hermed, fordi den mundtlige kultur i reglen ikke er nedskrevet. Men igen må man ty til opfindsomheden vel vidende, at bare fordi det er besværligt, er sagen ikke uvæsentlig. I Lene Silfverbergs tilfælde kendes detaljerede mundrette referater fra hendes deltagelse i møder. Det var muligt at nå helt ind til dialogen i afholdsbevægelsen, med hende som en aktiv part.

Dialogen mellem Lene Silfverberg og afholdsbevægelsen – og med resten af samfundet – blev vidnesbyrd om det handlingsrum, erfaringsrum og tankerum, bevægelsen skabte for sin tusindtallige medlemskare, og dermed også om karakteren af den kultur, bevægelsen introducerede i industrisamfundet.

Ved at beskrive subjektets totalitet – i den udstrækning det var muligt – var det hensigten ikke bare at etablere et dialogfelt ned i strukturen, men også at afstikke strukturens grænser – både når Lene Silfverberg handlede *med* og *mod* strukturen. Når hun handlede *med*, var hun repræsentativ, når hun handlede *mod*, var hun det ikke. Men netop når hun handler *mod* det forventelige, kan vi aflæse, hvor grænserne for det forventelige eller strukturen gik. Dér, hvor Lene Silfverberg stødte imod, gik græn-

¹⁶ Denne tekst er udarbejdet i forbindelse med tilblivelsen af min biografi om den danske afholdsagitor og kvindesagskvinde Lene Silfverberg, nemlig: *Søster Silfverbergs sørges. Historien om hvordan en søndagsskolelærerinde blev afholdsagitor og feminist*, Spektrum 1993. Arbejdet med biografien har overbevist mig om, at det unægtelig altid er enklere at skrive *om* den ideelle biografi, end faktisk at gennemføre projektet i praksis, med de begrænsninger kildematerialet sætter.

serne for individets handlings- og tankerum. Der hvor Lene Silfverberg var i konflikt med sit miljø, aftegnes konturerne af en personlighed med et holdningssæt, som ikke umiddelbart sammenfaldt med gennemsnittets, men tilbage til det senere.

Og Lene Silfverberg stødte tit imod. Jeg vil derfor påstå, at hun er særlig egnet til at belyse og karakterisere bevægelsens indre liv. Jo mere repræsentativ en biograferet person er, jo færre afvigelser eller 'pejlemærker' kan man finde. Derfor kan man tillade sig at vælge de mennesker, der har afkastet sig kildemateriale, også selvom de af samme grund ikke kan være repræsentative.

Det er en ambition, at man efter læsning af Lene Silfverberg-biografien skulle stå med et mere præcist billede af, hvad bevægelsen reelt indeholdt, og i hvilken i retning den kunne tænkes at bevæge sig hen.

Lene Silfverbergs dialog med omgivelserne blev derfor en vigtig indgang til bevægelsens indre liv: Hvad var det for en *logik* eller *rationalitet*, der gjorde, at individerne handlede, som de gjorde, hvad var det for en *selvforståelse*, der lå bag, og hvordan formulerede man sig i almindelighed om *bevægelsens rolle* i samfundet? Hvad var det egentlig medlemmerne ville, og hvad var det, der holdt dem sammen.

Lene Silfverbergs taler, og især receptionen af dem, er en vigtig indgang til forståelsen af, hvilke *utopier* der fandtes i afholdsfolkernes tankeverden. Hvad var det overhovedet for spørgsmål, det var relevante at diskutere i det miljø, der omgav hende. Talerne blev i virkeligheden dermed en indgang til bevægelsens forhold til religion, politik, moralsk og social retfærdighed etc., eller til det man kunne kalde 'afholdsfolkets idéhistorie'. Talerne blev frem for alt en indgang til at uddybe, hvordan bevægelsen talte om og *tolkede* tidens og deres egne mere manifesterede ideologier. Talerne blev udformet i en dialog med nogle omgivelser, som kunne bruge dem. Om en 'ideologi' slår igennem – eller opstår overhovedet – afhænger af, om den griber ind i en erfaringsverden, der siger tilhørerne noget.¹⁷ Efterspørgslen efter Lene Silfverberg som taler er et vidnesbyrd om, at det, hun stod for, var noget, mange kunne bruge. Det er ikke nødvendigvis 'originaliteten' i en persons synspunkter, der gør, at synspunkterne slår igenem. Studiet af den 'store' ideolog er derfor ikke nødvendigvis en god indgang til forståelsen af den sociale bevægelse.

Hvordan var mon dialogen mellem Hartvig Frisch og valgkredsen? En

¹⁷ 'Perhaps we may speak of a very frequent if not a standard procedure whereby a man puts out an idea and the idea comes back to him totally deformed and transformed by his 'environment'. See Lucien Febvre: History and psychology, i: Peter Burke (ed.) : *A New Kind of History. From the Writings of Febvre*, London 1973.

nærmere fokusering på hvorvidt og hvordan hans bøger blev forstået og anvendt blandt de menige socialdemokrater, ville ikke bare for alvor belyse Hartvig Frischs betydning, men frem for alt anskueliggøre muligheder og begrænsninger i det socialdemokratiske tankerum.

Den svenske historiker Arne Jarrick fremhæver eksempelvis som en pointe i sin bog om en svensk oplysningstids borger, skrædderen Johan Hjerpe, at der var en afstand mellem oplysningstidens elitekultur og de kognitive omtolkninger, som blev gjort af borgerne.¹⁸

Den italienske historiker Carlo Ginsburg har også taget konsekvensen heraf i sit biografisk anlagte studie af en italiensk middelalder-møller, Menoccio, og hans samtids forestillingsverden.¹⁹ Ginsburg beskæftiger sig med det dilemma, at alt for ofte betragtes oprindelige idéer og trosforestillinger per definition som produkter af de højere klassers ideologier, og deres spredning blandt de underordnede klasser ses som en rent mekanisk proces af liden eller ingen interesse. Måske bliver endog det forfald og den forvanskning, som har ramt disse idéer og trosforestillinger på vejen, fremholdt med tilfredshed.²⁰ Men underklassens idéer og opfattelser af virkeligheden er ikke iflg. Ginsburg nødvendigvis en afspejling af den ideologiske udvikling, der foregår i eliten, den har en egen igangsættende kraft.

Idéhistorikeren Ronny Ambjörnsson har netop ud fra et mikrohistorisk perspektiv studeret det, han kalder for *folkets idéhistoria*. Den adskiller sig fra traditionel idéhistorie ved at omhandle, hvordan større grupper fortolker og anvender de herskende ideologier i praksis. *Skötsamhetsidéologien* er en særlig afholdsbevægelseopfindelse, med reminiscenser fra både metodismen og socialdemokratiet. *Skötsam* kan af forskellige grunde ikke oversættes til dansk, men betyder noget i retning af en omsorgsfuld, samvittighedsfuld, ansvarlig, præcis, næstekærlig, omhyggelig og dan-

¹⁸ Arne Jarrick: *Mot det moderna förnuftet Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*, Tiden 1992. s. 184.

¹⁹ Ginsburg placerer sig i klar forlængelse af den franske *Annales*-historiker, Lucien Febvres, to velkendte 'biografier' om henholdsvis Rabelais' og Luthers forestillingsverden. Lucien Febvre: *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais, L'évolution de l'humanité*. Éditions Albin Michel 1942 et 1968; Lucien Febvre: *Martin Luther, un destin*, Presses Universitaires de France (1re édition 1928), Paris 1988; I sin status over forskellige nyere biografier mener Giovanni Levi, at der stadig resterer nogle vigtige problemer af særlig interesse for *Annales*-historikerne: 'la relation entre normes et pratiques, entre individu et groupe, entre déterminisme et liberté, ou encore entre rationalité absolue et rationalité limitée.' Jævnfør Giovanni Levi: Les usages de la biographie, i: *Annales — Économie Société Civilisations* 44e année no 6, 1989, bl.a. s. 1333.

²⁰ Carlo Ginsburg: *Osten och maskarna En 1500-tals mjölnares tankar om skapelsen*, Stockholm 1983. (Originaltitel *Il formaggio e i vermi: Il cosmo di un mugnaio del 1500*, Giulio Einaudi editore, Torino 1976.)

net, *bildat* arbejder, og *skötsamhetsidéologien* betragter han som en af 'folket' dannet og udbredt ideologi, som blev en af den svenske stats hjørnesteene.²¹ Men *skötsamheten* findes ikke bare som en folkelig ideologi, men som en 'praksis' i afholdsbevægelsen i medlemmernes indbyrdes forhold.²²

En ambition i biografien om Lene Silfverberg var det også at komme så tæt som muligt på *kommunikationsformen* i bevægelsen, hvorvidt man kommunikerede kønsspecifikt eller kønsneutralt, demokratisk eller hierarkisk, avanceret eller primitivt, formelt eller uformelt, og hvordan man tog beslutninger – ikke nødvendigvis hvilke beslutninger man tog. Interessant var det også at forsøge at belyse karakteren af bevægelsens kontakt med de enkelte medlemmer, om den var hyppig, arrogant, omsorgsfuld o.l., eller hvordan man i det hele taget omgikkes hverandre i dagligdagen. Med til kommunikationsformen hører også, om man kan nå frem til at anskueliggøre hvilke stemninger, der opstod blandt medlemmerne i bevægelsen i forskellige situationer.

Lene Silfverbergs deltagelse i og engagement i logemøder blev også en indgang til forståelsen af, hvordan bevægelsen rent faktisk praktiserede *socialt arbejde* og *social forståelse*, og diskussionerne mellem Lene Silfverberg og hendes nærmeste medarbejdere skulle give indblik i medlemmernes *social engagement* og hele *social linie* og fremfor alt i, hvor deres *tolerancetærskel* lå. En afprøvning af grænserne for bevægelsens *menneskesyn* aftegnes i praksis, når Lene Silfverberg deltog i konkrete diskussioner om, hvordan man skulle tackle enkelte af medlemmernes problemer. Lene Silfverberg havde helt konkret i det praktiske arbejde et markant og stærkt socialt engagement og hendes mellemkomst i de beslutninger, der skulle tages, tydeliggør derfor, hvor miljøets grænser lå. Sådanne studier er ret afgørende for forståelsen af bevægelsens virke og medlemsrekruttering.

²¹ Ronny Ambjörnsson: *Den skötsamme arbetaren*, 1988; Ronny Ambjörnsson: *Den skötsamme arbetaren*. Exemplet Holmsund, i: *Tiden. Tidskrift för socialistisk kritik och politik grundad av Hjalmar Branting*, 1987 nr. 5-6; Ronny Ambjörnsson: *Om möjligheten av en folkets idéhistoria*, i: *LYCHNOS. Lärdoms-historiska Samfundets Årsbok*, Sthlm 1983, s. 158-165.

²² Praksisbegrebet er skabt af Karel Kosík: *Det konkretas dialektik. En studie i människans och världens problematik*, Röda Bokförlaget, (1963) Göteborg 1979, s. 119. Praksis er den proces, hvor det konkrete subjekt producerer og reproducerer den samfundsmæssige virkelighed, for samtidig selv at blive produceret og reproduceret i den; Begrebet er anvendt i en svensk sammenhæng i Mats Lindqvist: *Klasskamrater*, Malmö 1987 og Peter Aronsson: *Människans storhet och litenhet: Om praxisbegreppets tänkvärdhet*. i: Peter Aronsson m.fl.: *Vem Skaper historia*, *Scandia* 1988, s. 158.

Sigende var det, at Lene Silfverberg i høj grad måtte se sig begrænset af sit køn og til stadighed måtte undskylde, hvis hendes fremtræden havde været for dominerende, for aktiv eller engageret, så at hun ved et uheld var kommet til at tilsidesætte en af de ledende lokale afholdsmænd.²³

Samtidig var det også interessant at opdage, hvilke strategier Lene Silfverberg som kvinde anvendte for at få indflydelse i bevægelsen. Hvordan hun, skønt bedre uddannet – og begavet – end sine logebrødre, formåede ikke at trampe (kun enkelte gange) på deres forfængelighed, men holdt sig tilbage og gennem positionen som referent i forskellige organisatoriske sammenhænge alligevel evnede at få gennemført de beslutninger, hun anså for væsentlige, gennem sine konkluderende bemærkninger i protokollerne.

I de samtidige beskrivelser af Lene Silfverberg anvendte afholdsmændene eksempelvis begreber som 'ukvindelig' og 'mandekvinde', mens andre – især de mest selvstændige af kvinderne – var langt mere positive. Forskellige opfattelser af Lene Silfverbergs person som aktiv kvinde blev en stadig test af bevægelsens kvinde- og kønsopfattelse i 'praksis'. Det var de holdninger, hun var påvirket af og derfor til stadighed måtte forholde sig til. De viser derfor, hvor grænserne gik for, hvilken kvindelighed, der var mulig/ønskværdig i afholdsbevægelsen og dermed for Lene Silfverbergs virke. Det var i denne kontekst, at Lene Silfverbergs personlighed blev til – men tilbage til det nedenfor.

Men er det kun kvindebiografierne, der kommer ind på personlige overlevelsestrategier? Man kunne analogt hermed anføre, at de mandlige (politiker)biografiers relevans måske også burde vurderes efter, hvorvidt de bidrager ikke blot til belysning af den biograferede persons indsats og adfærd, men til en dybere forståelse af tilblivelsen af mande/politikerrollen, dens muligheder og problemer i det moderne samfund. Der kan næppe heller være tvivl om, at hvis politikerbiografierne havde været mere detaljerede omkring politikernes forhold til kvinder i praksis, ville dette givetvis være en langt bedre kilde til, hvorfor så få kvinder deltog i politik end nok så mange analyser af kvindevalgret og ligestillingsdiskussioner og debatter.

Om Stella Frisch skriver Niels Finn Christiansen eksempelvis: »Stella Frisch accepterede i de første år en traditionel husmorrolle. Da hun søgte at markere sig som en selvstændig personlighed med interesser ud over hjemmet, synes Hartvig Frisch at have stillet sig helt uforstående, og

²³ Sidsel Eriksen: *Søster Silfverbergs sorg*, Spektrum 1993, bl.a. s. 57 og s. 76.

ægteskabet brød sammen«. Forholdet til den næste kone, Edith Lorentzen, var dog både »varmt, kærligt og jævnyrdigt«. ²⁴

Lyngby Jepsen skriver om Anna Stauning:

»Men i hjemmet hos Anna var ikke alt idyl. Nok beundrede hun ham og holdt af ham, dog ikke grænseløst. Han rejste meget og gik tit ud, og det skete, at møderne blev lange og klokken mange. Hun kendte ham og blev ikke overrasket, da han fortalte, at han skulle være far, hun vidste jo, hvor let han fængede. Men lidt svigtet følte hun sig. Selv fik hun ingen børn, det affandt hun sig efterhånden med. Han var faldet for en frodig skønhed – og hun fødte en dreng, og drengen fik navnet Holger. Holgers mor ville helst give barnet fra sig. Derfor tilstod han for Anna. Han var glad for børn, han ønskede sig en søn. Det tog tid for hende at vænne sig til tanken, år og dag, men så sagde hun ja, lad os adoptere ham. Og Holger flyttede ind hos dem, Anna blev hans mor. Sådan kaldte han hende.«

Efter Annas død kom Olga, og Olga Stauning skrev til sin mor om sit forhold til Th. Stauning: »Vi elsker blot hinanden og er henrykte for hinanden – og det er det fundamentale. . . Det er nemt at 'gøre' sig, når man er glad – og ens mand er ridderlig og glad igen 'Ih hvor du gør dig', siger han til mig, og så er jeg som en fisk i vandet«. Senere fulgte iflg. Lyngby Jepsen både Sylvia Pio og Augusta Erichsen, og

»alting knyttedes og krosedes, Dodo Olga, den lamme Sylvia, Gugge Augusta, kvinder, kvinder, kvinder! Han kunne ikke leve uden, ikke leve med, han bællede nogle glas i sig, et par flasker, blev ustyrlig og hvæsende, brummende, snerrende vanvittig, generede damer og herrer og lavede stor ståhej«. ²⁵

I Kurt Jacobsens bog er kvinder nærmest fraværende i Aksel Larsens liv, ²⁶ skønt han var gift fire gange med skiftende kvindelige partikammerater. Men Gertrud Christmas Møller, der var John Christmas Møllers anden kone, blev hans politisk fortrolige. En uddybning heraf kunne være et interessant indblik i den måde, Christmas Møller tog beslutninger på. ²⁷ Men der var langt mellem de jævnyrdige kammerat-ægteskaber.

²⁴ Niels Finn Christiansen: *Hartvig Frisch. Mennesket og politikerens*, København 1993, s. 127.

²⁵ Hans Lyngby Jepsen: *Stauning – en folkelig biografi*. (1979) 1988, s. 66f., 172, 249.

²⁶ Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen, - en politisk biografi*. 1993. Jævnfør også Vagn Dybdahls anmeldelse i *Historie* 1993, s. 159ff. Dybdahl påpeger bl.a. at 'Det har åbenbart været forfatterens hensigt at tilkendegive, at han ikke har leveret en biografi af Aksel Larsen, som vil prætere at være en afrundet personskildring, men udelukkende holder sig til den politiske del af Aksel Larsens liv.'

²⁷ Wilhelm Christmas-Møller: *Christmas*, 1993, s. 208

Edvard Brandes skrev i 1870 til sin bror om sin senere kone, at »To måneder har bevirket en meget kendelig forbedring, jeg vinder mer og mer herredømme over hende, og hun er stadig meget forelsket i mig. Og så er hun virkelig meget elskværdig og sød mange gange«. Hun begik selvmord ved det andet barns fødsel, efter at have været forelsket i en følsom pianist og spillelærer. Edvard Brandes' senere ægteskab med Ingeborg Thaulow blev ikke mere vellykket. Hun endte på en nerveklินิก. Men da var der allerede nye kvinder på vej.²⁸ Det virker næsten som en undtagelse, når Claus Bjørn har valgt den dydige Reventlow til sin biografi.

En side af J. C. Jacobsens privatliv ytres og tolkes gennem dialogen med stuepigen. Biografien er derfor også blevet kilde til manderollen og til det borgerlige ægteskab.²⁹ Hvad var det for kvinder, de stærke mænd valgte? Med enkelte undtagelser, tiltrak de ikke de mere selvstændige typer.

Birgitte Possing har en elegant formulering på denne problemstilling: at hendes objekt for biografien er at finde i, at »Trang, stræben og livsudfoldelse har historisk set udfoldet sig forskelligt hos de to køn – og det er også een af biografens opgaver at spore denne forskel.«³⁰ Men forskellen er historisk specifik. Kønnenes forhold er ikke een gang givet og uforanderligt. I den strukturelle analyse kan vi undersøge og fortolke, hvem og hvad der opretholder – og forandrer – denne forskel.

Interessant bliver kønsperspektivet, når det kan klargøres, at Lene Silfverberg ikke var alene om sin – modsætningsfyldte – kvindes rolle. Hun var også en del af en anden og bredere gruppe af kvinder. Studiet af hende siger derfor ikke bare noget om kvindesynet i afholdsbevægelsen, men om hvor visse kvinder var på vej hen, og om deres problemer med det. Ved en sammenligning med et videre udsnit af de senere års kvindebiograferede viser det sig, at hovedpersonerne i vid udstrækning måtte forholde sig til den samme problematik i deres samtid, og at der også var en vis lighed i deres måde at tackle problemerne på. Påfaldende mange af de biograferede kvinder var selvstændige og foregangskvinder, på hver deres felt. I øvrigt havde kvinderne tilsyneladende valgt at leve som ugifte eller fraskilte i lange perioder af deres liv. Det gælder biograferede personer som Nathalie Zahle, Margrethe Vullum, Anna Hude,

²⁸ Kristian Hvidt: *Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte*. 1987, s. 113, 298.

²⁹ Kristof Glamann: *Bryggeren J. C. Jacobsen på Carlsberg*, Gyldendal 1990.

³⁰ Birgitte Possing: Et essay om historisk biografi, i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 1994: 1, s. 81.

Johanne Meyer, Lene Silfverberg, Thit Jensen, Agnes Henningsen, Selma Lagerlöf, Astrid Friis etc. ...³¹ Dermed er kvinderne naturligvis ikke repræsentative, men biografierne er vidnesbyrd om, at de enlige kvinder ikke blot har afkastet sig materiale, men også, at studiet af de enlige kvinder åbner op for indblik i interessante kvindesammenhænge. Og det sidste skyldes vel det, at de biograferede var pionerer for en kvindelivsform, som nu er blevet langt mere almindelig af forskellige grunde, og at biografiskriverne derfor finder netop deres livsløb særlig relevante.

I denne sammenhæng er det interessante, at det viser sig, at samtidens reaktioner på pionererne i vid udstrækning var ens – eller gentog sig i flere parallelle kvindeskæbner, således at man dermed kan nuancere de fælles strukturelle og begrænsende træk i periodens kvindeopfattelser – strukturelle træk, som stadig genfindes i kvinders virkelighed.

Men netop deri afslører biografierne nogle dynamiske elementer i historien. Når flere individer samtidigt ændrer adfærd ikke blot gennem kollektive bevægelser, men som enkeltstående men synkrone adfærdsforandringer, bliver forandringen strukturel. De mønstre, der aftegnes i de biograferede personers virkelighed, bliver pejlemærker i den nye udvikling: fødselshyppighed, forskelle mellem ægtefællers alder og uddannelsesniveau, arbejdsmønstre, omgangsformer, samtaleformer, politisk deltagelse, skilsmisser etc. Velkendte fænomener, som vi altså nu blot får et mere nuanceret materiale til at tolke.

Den amerikanske sociolog Joseph Gusfield har videreudviklet begrebet *movement*:

The women's movement and feminism occur in more than the organized efforts at constitutional amendment, equal rights legislation, and affirmative action. They also involve relationships and interactions between men and women in micro and even intimate relations. The movement occurs in the multiplicity of events where a conception of women's rights and gender justice have become issues.³²

Individuelle, men uafhængige handlinger får strukturel betydning, når de foregår *synkront*. Når en person tidligere har stødt imod og pludselig ikke gør det mere, har hun enten forandret sig selv, eller været med til at forandre verden.

Bemærkelsesværdigt er det, at Lene Silfverberg og Nathalie Zahle

³¹ Biografiernes nærmere bibliografiske data fremgår ovenfor, note 4.

³² Joseph Gusfield: *The Reflexivity of Social Movements: Collective Behavior and Mass Society Theory Revisited*, i: Enrique Laraña, Hank Johnston and Joseph R. Gusfield (ed.): *New Social Movements. From Ideology to Identity*. Temple University Press, Philadelphia 1994, s. 65f.

udviklede hver deres imperium. Dette forandrede måske ikke verden umiddelbart, men det, at de virkede i offentligheden, forandrede grænserne for, hvad der var muligt/umuligt for kvinderne. Det var en udvidelse af det, man kunne kalde kvinders politiske kultur, af kvinders faktiske anvendelse af magt og indflydelse i forskellige miljøer. I biografien om Nathalie Zahle konkluderer Birgitte Possing: »men hun forstod også, at magten og indflydelsen kun var opnåelig, hvis hun kendte og brugte systemets spilleregler«. ³³ Det forstod Lene Silfverberg også. Interessant er det eksempelvis at se, hvordan og i hvor stor udstrækning mænd og mandlige netværk indgik i de fremsynede kvinders handlingsstrategier og politiske univers. Både Lene Silfverberg og Nathalie Zahle forstod at benytte sig af mandlige kontakter i de indflydelsesrige miljøer. Og der kunne nævnes flere parallelle eksempler på denne særlige side af den 'kvindelige politiske kultur' og også dens langsomme frigørelse fra afhængigheden af de mandlige netværk og kontakter.

Det befriende ved den socialhistoriske biografi er, at den sætter mennesker i centrum for handling på en ny måde. Den forsøger at give den enkelte ansigt og tildeler hende et ansvar i den historiske udvikling. Lene Silfverbergs væsentligste indsats bestod i, at hun ikke kunne forestille sig, at kvinder ikke kunne, hvis de ville, at hun ændrede forestillingerne om kvindernes handlingsrum, og at hendes handlinger og hendes økonomiske foretagsomhed blev symbolskabende.

Nathalie Zahles væsentligste grænseflytning bestod i, at hun alligevel trods tiden havde mod til at vise – eller bevise – at kvinder kunne noget. Hun igangsatte en måde at handle på, som ikke havde været praktiseret før. Selve den måde Nathalie Zahle levede på, var værket: At det kunne lade sig gøre for en enlig kvinde at skabe et stort skoleimperium, og dermed skabe forudsætningen for nye generationer af selvstændige kvinder. Med sit liv og virke flyttede hun grænser og blev forbillede for en generation af kvinder med uddannelse.

Parallelt kunne man sige, at det virkelig interessante i politiker-biografierne ikke er det, mændene konkret fortog sig og resultaterne heraf, ³⁴ men den måde de gjorde det på og forandringerne heri. Bio-

³³ Birgitte Possing: *Viljens styrke. Nathalie Zahle. En biografi*, Gyldendal 1992, s. 303.

³⁴ Grethe Jensen viser bl.a., at selv 'strukturelister' kan argumentere for, at det er resultaterne, der tæller, i spørgsmålet om en person fortjener en historisk biografi. Hun eksemplificerer det ud fra Thorkild Kjærgårds behandling af Christian Ditlev Frederik Reventlow i *Dansk biografisk leksikon*, hvor Reventlow's virke af Kjærgård ikke tildeles afgørende betydning. Grethe Jensen: *Mellem biografi og historie? En kommentar til Claus Bjørns biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow*, i: *Fortid og Nutid*, 1993, hft. 1, s. 38-47.

grafien er i virkeligheden den ideelle indgang til, hvordan politik skabes i praksis og til studier i forandringer i denne praksis. Kristian Hvidts Brandes-biografi siger noget om de netværk og relationssystemer, det Radikale Venstre udvikles i. Det interessante i Brandes-biografien er måske netop det, at den siger noget om den skjulte politiske dagsorden, om omgangsformer og kontaktfladerne i det københavnske radikale miljø, om måden man driver politik på, og om den politiske moral eller kultur.³⁵ Men det bedste eksempel er nok Ole Langes biografi om H. N. Andersen og det indblik, den giver i den politiske sfære og det økonomiske miljøes måde at påvirke og tage beslutninger på.³⁶ Synd og ærgerligt er det, at Kurt Jacobsens biografi om Aksel Larsen ikke i højere grad end tilfældet er bidrager til studiet af det kommunistiske miljøes historie dvs. 'den politiske kultur' i det kommunistiske miljø?³⁷

Men *politikeren er ikke nødvendigvis grænsesprængende i socialhistorisk forstand*. Når man har arbejdet sig igennem politiker-biografierne, må man spørge sig selv, om politikerne virkelig flyttede grænser eller blot gik ind i og videreførte allerede etablerede strukturer – ikke bare de ægteskabelige – også de politiske.

Det mest interessante i politiker-biografierne er således ikke en systematisk opremsning af, hvad Christian Ditlev Reventlow, Aksel Larsen, Edvard Brandes, Christmas Møller, etc. faktisk gjorde – men måden, de gjorde det på: dvs. de uformelle politiske fremgangsmåder eller spilleregler, der var acceptable i de politiske miljøer, den mandlige politiske kultur. Og frem for alt, om der i disse 'spilleregler' eksempelvis var lighedstræk, som ændres synkront i samme rytme og på tværs af sociale eller politiske grupperinger.

Den type undersøgelser, der afdækker et handlings- og tankerum, har ikke en specifik konklusion af typen: en given bevægelse eller person var religiøs, kvindefjendsk, demokratisk, konspiratorisk, etc. Men ved at afdække en eller flere personers handlings- og tankerum i forskellige situationer, får man indblik i, hvilke handlinger, tanker og erfaringer, der var mulige, og hvilke der ikke var. Undersøgelsen beskæftiger sig med det, som gentager sig, med de typiske handlings- og tankemønstre.

Thick description har Clifford Geertz kaldt metoden,³⁸ der ellers er mest

³⁵ Kristian Hvidt: *Edvard Brandes. Portræt af en radikal blæksprutte*, 1987.

³⁶ Ole Lange: *Den hvide Elefant. H.N. Andersens eventyr og ØK 1852-1914*, Gyldendal 1989.

³⁷ Kurt Jacobsen: *Aksel Larsen, en politisk biografi*, 1993.

³⁸ Begrebet er lånt fra Clifford Geertz: *The Interpretation of Cultures*, New York 1973. 1. Thick description: Toward an Interpretative Theory of Culture. Geertz har igen lånt begrebet fra Gilbert Ryle.

kendt fra Emmanuel le Roy Laduries beskrivelser af middelalderlandsbyen Montaillou, dens miljø og dens omgangsformer. Som sådan er Montaillou-bogen et bidrag til, hvad der kunne lade sig gøre i middelaldersamfundet. Montaillou var ikke repræsentativ, men intet tyder på, at Montaillou adskilte sig væsentligt fra andre franske middelalderlandsbyer, ud over det faktum at dens beboere tilhørte en bestemt religiøs retning og derfor afkastede materiale.³⁹ *Thick description* er således ikke bare en god måde at legitimere det deskriptive på, men er ganske enkelt nødvendig, for at læseren kan danne sig et dækkende billede, af de ting, der gentager sig, af de forhold, der har en længere varighed end den konkrete begivenhed.

Hermeneutisk antropologi kunne man også kalde den tilgangsvinkel at forstå samfundet indefra, ud fra dets egne lovmæssigheder og præmisser, for at forstå hvordan en gruppe mennesker tænker og handler, som de gør. Jo tættere man kommer på 'dialogen' i miljøet, jo bedre.

Spørgsmålet er dog, om man med biografien får en dækkende indgang til forskellige miljøer, om man eksempevis ville have fået et andet billede af afholdsbevægelsen ved at studere ikke Lene Silfverberg, men en anden af bevægelsens frontfigurer, journalisten og afholdsagitatoren Lars Larsen-Ledet til eksempel. Larsen-Ledet ville sandsynligvis forholde sig til de samme spørgsmål som Lene Silfverberg, men fordi hans synspunkter – og køn – var anderledes, ville undersøgelsen måske netop klargøre hvilke strukturer, Lene Silfverberg var oppe imod. Han ville sandsynligvis i sit forhold til spørgsmålet om kvinder i afholdsbevægelsen tænke *med*, og ikke *mod* bevægelsens herskende opfattelse.

Ideelt set er der således ikke forskel på, hvilket individ man vælger som sit 'lakmus-papir', men reelt set gør det nok en del alligevel. For at forstå strukturen må vi altså kende vort udgangspunkt, dvs. med en lidt søgt analogi må vi kende individets 'kemi' eller til karakteren af det 'lakmus-papir', vi stikker ned i væsken. Vi må mao. helt ind i hendes 'indre rum'.

Biografien og personlighedsstrukturerne

Den socialhistoriske biografi omhandler et individ, som har handlet, valgt og eksisteret i en verden, forskellig fra vores. Biografien ambition er at anskue individet som et *helt menneske* og at gøre det muligt at fornemme og forstå personligheden: følelser, krop, sjæl, individualitet, væsen, sind og intuition som en baggrund for dets engagement på den

³⁹ Emmanuel le Roy Ladurie: *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Edition Gallimard, 1975.

store samfundsscene. Men hvor går grænsen mellem de begrænsende strukturer og individets selv? For at kunne forstå, hvem mennesket er, må vi altså først undersøge, hvordan personligheden skabes/bliver til i givne historiske sammenhænge. For at citere Simone de Beauvoir er kvinde ikke noget man er, men noget man bliver.

Personligheden er ikke een gang givet, men udfoldes i forskellige sammenhænge og situationer, mener også psykoterapeuten Ronald Laing i *'Self and others'*: intet menneske kan beskrives isoleret, ligesom et menneskes egenskaber formes i og gennem hendes relationer til andre.⁴⁰

Der findes eksempelvis ikke ét portræt af Lene Silfverberg. Men eksistensen af forskellige stærkt divergerende opfattelser af fænomenet Lene Silfverberg: mændenes, kvindernes, det officielle i forbindelse med hendes offentlige virke og ikke mindst hendes selvbillede, viser, som vi så, ikke blot bredden i omgivelsernes kønsopfattelse, noget som Lene Silfverberg konstant måtte forholde sig til og var påvirket af. Billederne viser også en mangetydig personlighed. Lene Silfverbergs personlige kvaliteter og mangler kom til udtryk, alt efter hvilke omgivelser hun færdedes i, eller efter hvilken rolle hun blev tildelt – eller kunne opnå. Den rolle – stærk, mandhaftig, svag eller ydmyg – Lene Silfverberg kom til at spille, afhang mao. af, hvilke medspillere der var på scenen.

Tacklingen af de forskellige situationer var selvfølgelig Lene Silfverbergs eget område, men når flere kvinder personligt reagerer på samme måde i parallelle situationer, må man vel tale om *synkrone* personlighedsstrukturer.

I en dobbeltanmeldelse konkluderer historikeren Hilda Rømer eksempelvis om afholdsagitatoren Lene Silfverberg og historikeren Anna Hude, at begge de biograferede kvinder var besværlige samarbejdspartnere, og karakteristisk er det også iflg. Hilda Rømer, at ingen af de to kvinder kunne få et traditionelt parforhold til at fungere.⁴¹ (Om det var afholdsfolk eller historikere de forholdt sig til, er underordnet i denne sammenhæng.) Spørgsmålet er, om Silfverbergs og Hudes reaktioner skal forklares individualpsykologisk eller strukturelt: at kvinder, der ikke kunne lade være med at gøre noget – og måske også havde samme ambitioner som deres mandlige omgivelser – fandt sig begrænset i samtidens 'normale' samarbejdsforhold, hvor kvinden altid måtte holde

⁴⁰ Ronald Laing: *Self and others*, 1961 iflg. Jan Bärmark og Ingemar Nilsson: *Poul Bjerre. »Människosonen«*, Natur og kultur, 1983, s. 17.

⁴¹ Hilda Rømer: [anmeldelse], i: *Historie* 1994, s. 149-154.

sig tilbage, eller samtidens 'normale' parforhold, hvor manden altid var både ældre, klogere og økonomisk dominerende. Lene Silfverberg lod sig skille, og Anna Hude ventede, indtil hun kunne få et ligeværdigt forhold. Det var ikke (blot) et personligt karaktertræk, at de var besværlige samarbejdspartnere. De blev det, fordi de kiggede ud over strukturen og ville noget andet. Hvis de fremsynede kvinder ikke havde været besværlige samarbejdspartnere, men blot havde fundet sig tilpas i 'normale' forhold, ville de nok have tilhørt den kvindegruppe, der var endt på Freuds klinikker. Det kunne i alt fald Edvard Brandes tale med om.

Den socialhistoriske biografi interesserer sig især for personlighedsstrukturer for så vidt, de er 'historisk' betingede. Hysterien er en velkendt kvindediagnose med et højdepunkt omkring århundredskiftet. *Borderline* (grænsepsykose) er måske det moderne rod- og identitetsløse menneskes diagnose.⁴² Skizofreni og indogene depressioner synes derimod at være mere biologisk betingede – og dermed også mere ahistoriske i deres væsen.

Det giver et nyt perspektiv på studiet af personlighedsstrukturer, at forskellige miljøer skaber eller måske snarere tillader (fremmer) bestemte særlige personlighedsstrukturer eller personlighedstyper. Tankevækkende er det, at kommunisten Arne Munch Petersens personlighedstype passede så glimrende ind i det danske kommunistiske miljø, i alt fald efter Ole Sohns beskrivelse.⁴³ Gjorde Aksel Larsens også det?

Interessant er i denne sammenhæng Grethe Jensens beskrivelse af Lasswells 'homo politicus' politikerpersonligheden, der har ønsket om magt, som en grundlæggende personlighedsstruktur.⁴⁴ Lasswells idé er besnærende, men man kunne måske også karakterisere fænomenet anderledes, at dem, der overlever i det politiske miljø eller lignende miljøer, nødvendigvis må have tilegnet sig sådanne personlighedsstrukturer, som måtte være nødvendige for at overleve. Det interessante bliver derfor, om man kan konstatere forandringer heri.

Problematisk bliver det, hvis man ser/ønsker at se individet og individets handlinger i lyset af bestemte dispositioner i tolkningen af individets

⁴² Hysteriens rod i en bestemt familie og samfundsstruktur fremgår bl.a. Ole Andkjær Olsen og Simo Køppe: *Freuds psykoanalyse*, Gyldendal 1981, s. 194-203; Alt tyder på, at 'borderline'-problematikken er stigende på bekostning af 'klassiske neuroser'. Borderline problematikens vækst må tilskrives nye familiemønstre med ustabil forældre(moder) kontakt. Se bl.a. Anders Evang: *Borderline*, Hans Reitzels Forlag 1988, s. 156.

⁴³ Ole Sohn: *Fra Folketinget til celle 290. Arne Munch Petersens skæbne*, Vindrose 1992.

⁴⁴ Som f.eks. beskrevet af Grethe Jensen: Politisk biografi, i: *Historisk Tidsskrift* 1991, 1, s. 88ff. Lasswells tese går på, at ambitiøse middelklasse mødre skulle få særligt usikre men magtbegærlige sønner. Harold Dwight Lasswell: *Power and Personality*, (1948) 1962.

betydning i historien – som det bl.a. er fremhævet af Niels Thomsen.⁴⁵ Er det ikke både reduktionistisk og også farligt i den forstand, at en dispositions betydning netop ikke er absolut, men afhænger af samspillet med omgivelserne? En sådan reduktionisme ville Thomsen heller ikke selv finde sig i. De 'interessante tilfælde' kan vendes om og bruges til at sige noget om eksempelvis psykisk tolerance og handlerum for individet.

Er den kvindelige politikerpersonlighed Ritt Bjerregård arrogant og ukvindelig eller bliver hun det, fordi hendes personlighedsstruktur ikke har tilpasset sig det danske politiske miljø? Eller passer den moderne politikerpersonlighedstype ikke på kvinder?

Kendskab til det individuelle træk ved individet får vi i princippet på samme måde, som da vi afdækkede strukturen. Vi lærer bl.a. individet at kende gennem de handlinger og konfrontationer, der gentager sig i *dialog med miljøet*. Gennem systematikken i individets valg og i dets konfliktmønstre aftegnes konturer af en personlighed. I biografien kan vi se, hvordan individet tolker og bearbejder de forskelligartede erfaringer, som livsvilkårene udsætter hende for, og vi kan se hendes prioriteringer i tilværelsen. Gennem beskrivelsen af, hvordan Lene Silfverberg eksempelvis tacklede forskellige situationer og veletablerede tankebaner – også selvom de var manifesterede i det mandsdominerede afholdsmiljø – fremstår der et mønster, hvori hendes 'måder at være (blive) på' generelt kan indplaceres. Der hvor hun ikke havde problemer i forhold til sine omgivelser, handler hun *med* og/eller indtog hun en rolle, som var generelt acceptabel i bevægelsen. Der, hvor hun ikke accepterede virkeligheden, som den var, og handlede *mod* den rolle, hun blev tildelt af sine omgivelser, står det personlige ved personligheden klart.

Efter endt skrivi om afholdsagitatoren Lene Silfverberg hverken kan eller skal jeg således kunne konkludere noget om særlige personlige dispositioner eller eventuelle psykiske diagnoser (udover at hun tilhørte 'fighter'-typen), men det skulle gerne være tydeliggjort, hvilke typer handlinger hun kunne tænkes at udføre i forskellige situationer, og hvilke tanker der lå inden for hendes tanke- og handlingsrum. Vi kan skimte konturerne af det, man kunne kalde et *handlings- og tankerepertoire* – som er helt hendes eget. Men personligheden er mere end det.

⁴⁵ »I praksis er det kritiske punkt vel ikke mindst samspillet mellem personens forudsætninger og de eksternt givne opgaver og muligheder, fordi ad-hoc-forklaringer og lægmandspsykologiske platituder byder sig til som horer allevegne. Bl.a. derfor er det vigtigt at holde fast, hvilke dispositioner, der spiller ind i hvilke henseender og situationer, hvilke andre der ikke gør det – og hvorfor ikke.« Niels Thomsen: Historien om Frk. Zahle – Er det historie?, i: *Historisk Tidsskrift* 1992.2, s. 355.

Personligheden er beskrevet lidt videre af de to svenske biografer Bärmark og Nielsson i deres psykohistoriske biografi over psykiateren Poul Bjerre. De forskellige sider af personligheden Bjerre kan ganske vist kun forstås gennem de forskellige relationer og kontekster, som de opstår i, men selve personligheden Bjerre finder de i en enhed i hans *selvbillede, affektive mønster* og den *bagvedliggende ideologi*.⁴⁶

Biografiens ambition er at hæve mennesket op fra den grå masse og tillade det at 'træde i eksistens' som et strategisk handlende og *reflekterende* menneske, med argumenter, ideer og opfattelser af sandheder, tolkning af samtiden og af egne muligheder. Reflekterer individet over sit eget forhold til den 'type', hun repræsenterer, og handler hun derefter, (re)producerer hun bevidst en bestemt måde at være på? Der kan ikke være tvivl om, at Christian Ditlev Frederik Reventlow ikke bare var – blevet – en bestemt personlighedstype: et moderne menneske i Max Webersk forstand. Han arbejdede bevidst med at leve op til en rolle, som han selv var med til at skabe.⁴⁷

I sin biografi om Johan Hjerpe arbejder den svenske historiker Arne Jarrick ikke blot med bevidstheden og bevidsthedshistorien, men tilføjer netop sin hovedperson en evne til strategisk og reflektiv tanke, som forudsætning for handling i forhold til strukturen.⁴⁸ Johan Hjerpe tænkes ind i strukturen som et af de individer, der til stadighed reflekterer over og dermed reproducerer basale strukturer i den stockholmske oplysningstids småborgerskabelige verden.

Spørgsmålet er dog, hvornår den slags refleksioner fører videre. Hvorvidt og hvornår har individet mulighed for – eller endog med en Sartre-formulering – pligt til som reflekterende menneske at handle og tage et ansvar i forhold til de grænser, som er etableret i kollektivet, eller i alt fald udnytte de muligheder, som findes i rummet. Den slags spørgsmål er selvfølgelig altid formuleret i bedrevidenhedens lys, men det er måske netop een af den socialhistoriske biografis vigtigste opgaver at belyse, hvorfor individet alligevel netop handlede og valgte, som det gjorde. Hvilke forestillinger hun gjorde sig om de videre konsekvenser af sine handlinger/ikke-handlinger. For at forstå hvem individet *er*, må vi mao. vide, hvor det er, og hvad det vil, og hvad begrundelsen er for at det vælger, som det faktisk gør, inden for handlingsrummet.

⁴⁶ Jan Bärmark og Ingemar Nilsson: *Poul Bjerre. »Människosonen«*, Natur og kultur, 1983, s. 17.

⁴⁷ Claus Bjørn: *Den gode sag. En biografi om Christian Ditlev Frederik Reventlow*, Gyldendal 1992.

⁴⁸ Arne Jarrick: *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i Upplysningstidens Stockholm*, 1992.

Vi lærer normalt et andet menneske nærmere at kende gennem det, det siger, og det, det gør, og ikke mindst gennem samtalen med det. Biografien må derfor bygge på en *dialog med den biograferede*, hvor man til stadighed konfronterer hovedpersonens synspunkter med sine egne, som det bl.a. er gennemført af Bärmark og Nilsson i biografien over Poul Bjerre. I afsnittet 'Biografiens hermeneutik' argumenterer de ligefrem for, at man må konfrontere hovedpersonens syn på *sin* samtid, med det billede biografiskriveren selv har skabt sig gennem studier af den.⁴⁹ Man må så vidt muligt søge at etablere en dialog med sit offer.

Birgitte Possing mener tilsvarende, at det, der giver den historiske biografi en god, dramatisk nerve – måske også stilistisk – er 'dialogen mellem hovedpersonen, forfatteren og læseren'⁵⁰ ikke for at fortolke og for/be-dømme, kunne man tilføje, men for at give et nuanceret – og flertydigt – indblik i en personlighed.

Men for at komme i dialog med andre mennesker, må man selv involvere sig, som en aktiv part. Det stiller særlige krav til biografiskriveren, nemlig at hun også søger at møde det fortidige menneske som et principielt ligestillet reflekterende og handlende individ. Biografiskriveren kan derved ganske enkelt ikke tænke sig selv ud af sit forskningsobjekt, men er nødt til at forholde sig – måske endog tage stilling til den, hun skriver om. Mange oplever endog en konflikt af had/sympati, med sit offer. Biografiskriverne er ofte ret bevidste om sådanne positioner. Det vidner allerede mange biografi-forord og diskrete hentydninger i teksten om.

Vi kan altså lige så godt indrømme, at biografigenren i højere grad end anden historie involverer den skrivende part. Men er dette nødvendigvis til skade for biografien? Kan dette ikke netop være biografens kvalitet? I stedet for at forsøge at holde sig selv uden for og derved benægte sit eget subjekts betydning for produktet, burde biografiskriveren måske i højere grad tage hensyn til og konstruktivt inddrage den subjektive faktor i selve forskningsprocessen. For at lære den biograferede at kende, må biografiskriveren bevidst søge at medtænke sit eget selv – ikke blot som fejkilde, men også som værktøj i tolkningsprocessen, som et bredere sæt af erfaringer, som muliggør nye spørgsmål, indsigt og tolkninger.

Men ligesom mennesket dannes forskelligt i dets relationer til forskellige omgivelser, gælder dette også forholdet til forskellige biografi-

⁴⁹ Jan Bärmark och Ingemar Nilsson: *Poul Bjerre. »Människosonen»*, Natur og Kultur, Borås 1983, s. 21f.

⁵⁰ Birgitte Possing: Et essay om historisk biografi, i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 1994: 1, s. 81.

skrivere. Der er selvfølgelig den fare – som også påpeget af Birgitte Possing – at forfatteren kommer til at bestemme, hvad der er interessant i sit forskningsobjekt, ligesom Gud er skabt i menneskets billede. Men så er det, fordi biografiskriveren ikke tager dialogen alvorligt. Selvom dialogen er ensidig, fordi modparten ikke kan svare igen, betyder dialog netop, at man ikke æder den, man er i dialog med, men i stedet søger at få forskellige sider af personligheden til at fremstå klarere. For at vide, hvad hun iagttager, må biografiskriveren altså i lighed med psykiateren – og astronomen – så vidt muligt have klarhed over sin egen position i verden. Hun må stedse være bevidst om sin personlige observationsvinkel i tolkningen af resultatet.

Den tyske hermeneutiker Gadamer ser direkte en pointe i at skærpe dialogen med det fortidige individ (repræsenteret ved teksten) ved metodisk bevidst at medtænke sit eget subjekt som part i erkendelsesprocessen:

Vi behøver ikke at være enige med teksten for at forstå, hvad den hævder, men vi må tage tekstens krav om at sige sandheden alvorligt. Det gør vi, idet vi stiller tekstens egne spørgsmål og diskuterer dens svar på baggrund af det spørgespillerum, som tekstens og vort betydningsspillerum åbner op for. At forstå en tekst vil sige at forstå den som svar på en række spørgsmål, mens forståelsen af et spørgsmål fordrer, at vi stiller spørgsmålet. Men at stille et spørgsmål vil sige, at man bevæger sig inden for en bestemt spørgeramme og derved et bestemt spillerum af betydninger, der sætter grænser for, hvad der meningsfuldt kan spørges om og svares på. Disse grænser sætter et mål for den fuldkomne sandhed om den sag, der spørges om.⁵¹

Gadamers udgangspunkt er altså, at der findes en sandhed *i* (ikke om) teksten/mennesket, – en sandhed, som han altså vil søge at finde og forstå, på trods af, men med viden om, at han som fortolker har en forforståelse i forhold til sit objekt. Kun gennem en indsigt i 'individets sandhed' kan biografiskriveren tillade sig at udtale sig om, hvorfor enkelt-mennesker – og grupper – handler og tænker, som de gør.

Også biografiskriverne er i dialog med den verden, de lever i. Støder de aldrig imod, er det måske, fordi de perspektivløst – og pragmatisk – reproducerer de strukturer, de befinder sig i. Men støder de imod – kan *det* nok sige en del om de strukturer, de støder ind i...

⁵¹ Poul Lübcke: Gadamer: Sandhed og Metode, i: *Vor tids filosofi. Engagement og forståelse*, København 1982, s. 171.